

MEHDİYEVA AYTƏN
 Dos., t.ü.f.d. ADPU
 E-mail: ayten-69@mail.ru

ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİ XAÇ YÜRÜŞLƏRİ ƏRƏFƏSİNDƏ

Açar sözlər: Səlcuq imperatorluğu, Bizans imperiyası, Aleksey Komnin, peçeneqlər, xaç yürüşləri

Ключевые слова: империя Сельджукидов, Византийская империя, Алексей Комнин, печенеги, крестовые походы

Key words: the Seldjuqid Empire, the Byzantine Empire, Aleksey Komnin, pechenegs, crusades

Xaç yürüşləri ərafəsində Yaxın Şərqdə siyasi vəziyyət sabit olmamışdı. Xilafətin nüfuzu altında olan ərazilərdə müstəqil dövlətlər yaranmışdı. Həmin dövlətlər arasında regionda üstünlüyə sahib olmaq uğrunda mübarizə getmişdi. Bu vəziyyət isə Qərbi Avropa feodalları və katolik kilsəsinin Şərq ölkələrinə hücumu üçün əlverişli vəziyyət yaratmışdı.

XI əsrdə xaç yürüşlərinin əsas hərəkət istiqamətlərindən biri olan Anadoluda siyasi vəziyyət mürəkkəb idi. Səlcuq türklərinin Anadoluya gəlişinə qədər bu ərazi Bizansın nüfuzu altında olmuşdur. Malazgird döyüşündən (1071) sonra sultan Alp Arslan Kiçik Asiyanın çox hissəsinə sahib olmuşdur. Roman Diogenin Malazgird döyüşündəki məğlubiyyətindən sonra Bizansda hakimiyyəti ələ keçirən VII Mixail Alp Arslanla imzalanan müqavilənin şərtlərini yerinə yetirməkdən imtina etmişdi.

Sultan Alp Arslan Anadolunun digər ərazilərini də fəth etmək üçün buraya yeni qüvvələr göndərmişdi. Sərkərdələr yeni ərazilər ələ keçirərək bir neçə bəylik və dövlətin əsasını qoymuşdular: Saltuklu, Artuklu, Məngüçəkli bəylikləri, Anadolu Səlcuq dövləti, Danişməndli dövləti [1, s.377].

Bu dövlət və bəyliklərin daha qüvvətli Konya və ya Rum sultanlığı kimi tanınan Anadolu Səlcuq dövləti Kiçik Asiyada cərəyan edən siyasi hadisələrin mərkəzində idi. Anadolu Səlcuq dövlətinin qurucusu Süleyman bəy Bizansda olan qarışıqlıqlardan istifadə edərək Anadolunun qərbinə və şimalına hücumlar edir. Süleyman bəyin böyük nüfuz qazanması, fəth etdiyi torpaqların getdikcə genişlənməsi qardaşı Mansurun narazılığına səbəb oldu. Mansur Anadoluda üstünlüyü ələ almaq üçün Bizans imperatoruna müraciət etdi. Süleyman bəy bu hərəkəti xəyanət kimi qiymətləndirərək onu məğlub etmək üçün Səlcuq imperatorluğundan əlavə qüvvə istəyir. Məlikşah Bizans imperatorundan Mansurun təhvil verilməsini tələb etdi. Bizans imperatoru bu tələbi rədd edərək Mansuru qüvvə və sursatla təchiz edərək Anadoluya göndərir. Lakin Mansur Məlikşahın sərkərdəsi Porsuk tərəfindən məğlub edilərək öldürüldü. Anadoluda fəth olunmuş ərazilərin idarə olunması Süleyman bəyə tapşırıldı.

Süleyman bəyin əldə etdiyi nailiyyətlər Bizansın diqqətindən kənar qalmırdı. Bizans imperatoru VII Mixail Süleyman bəyi qiyam qaldırmış Nikifor Votaniata qarşı ittifaqa çağırır və ondan kömək istəyir. Süleyman bəy döyüşdə qələbə çalaraq Votaniatı əsir tutsa da, sonradan onu sərbəst buraxır. Bu addım onunla əlaqədar idi ki, Bizansda baş verən qarışıqlıq onun yeni ərazilər tutmasına əlverişli şərait yaradırdı.

1078-ci ildə isə hətta ərazi qarşılığı əvəzində Süleyman bəy Nikifor Votaniata Bizans taxtını ələ keçirməyə köməklik göstərir [2, s.172]. Lakin Nikifor Votaniatın hakimiyyəti uzun sürmür, general Melissen ona qarşı qiyam qaldırdı. O da Nikifor Votaniat kimi hakimiyyəti ələ keçirmək üçün Süleyman bəydən kömək istəyir. Süleyman bəy yaranmış bu vəziyyətdən istifadə edərək 1080-ci ildə Nikeya, Mərmərə dənizinin qərb və cənub hissələrini ələ keçirir. Bizansda hakimiyyət uğrunda mübarizədə qalib çıxan hərbi aristokratiya öz nümayəndəsi sərkində Aleksey Komnini hakimiyyətə gətirdi [3, s.173-175]. 1081-ci ildə Bizans imperiyasının dağılmaq təhlükəsi ilə qarşılaşdığı bir zamanda hakimiyyətə keçən Aleksey Komnin Bizansın əvvəlki mövqeyini geri qaytarmaq məqsədilə fəaliyyətə başladı.

Aleksey Komninin hakimiyyəti dövründə səlcuq türkləri Süleyman bəyin başçılığı altında Anadolunun şimal-qərb bölgəsinin əsas şəhərləri Nikomediya və Bursanı tutdular. Bunun cavabında Bizans imperatoru əvvəlcə türklərə qarşı hücumlar təşkil etdi. Lakin peçeneqlər tərəfindən Balkanlarda yaranan vəziyyət onu öz siyasətini dəyişməyə məcbur etdi. O, Süleyman bəylə danışıqlara başlayaraq, 1081-ci ildə sülh şəraitinin yaranmasına nail oldu. 1084-cü ilin sonunda Süleyman ibn Kutalmış yenidən hücumu keçərək Bizansın Şərqdə sonuncu dayağı olan Antioxiyanı fəth etdi [4, s.26]. Səlcuq imperatoru və xəlifənin köməyi ilə Süleymana qarşı mübarizə aparan yerli knyazlar sonda onun hakimiyyətini qəbul etməyə məcbur oldular. Lakin Süleyman bəyin Dəməşq əmiri Tutuşla baş verən döyüşdə öldürülməsi onun planlarını həyata keçməsinə maneə oldu. Süleyman ibn Kutalmışın ölümü Kiçik Asiyada siyasi vəziyyəti gərginləşdirdi. Onun tərəfindən tutulan şəhərlərin əmirləri müstəqil siyasət yürütməyə başladılar. Bu əmirlər Smirna şəhərində Çaka bəy, Nikeyada Əbülqasım, Kappadokiyada Pulxas idi.

Əbülqasım Mərmərə sahillərini fəth etmək üçün donanma təşkil etdi. Lakin bu donanma Bizans imperatorunun göndərdiyi qüvvə tərəfindən məhv edildi. 1090-cı ildə Kiosda Bizans qoşunu ilə qarşılaşan Əbülqasım məğlubiyyətə uğradı və Nikeyaya qayıtdı [5, s.112]. Əbülqasımın müstəqillik meylləri Məlikşahın ona qarşı Porsukun başçılığı ilə qoşun göndərməsinə səbəb oldu. Nikeya əmirinin çətin vəziyyətdə qaldığını görən və əsas məqsədi Nikomediyanı tutmaq olan Aleksey Komnin ona ittifaq təklif etdi. Əbülqasım Konstantinopolda səfərdə olduğu müddətdə Aleksey Komnin Nikomediya qüvvə göndərərək əsaslı şəkildə möhkəmlənmək məqsədilə burada qala tikdirməyə başladı. Əbülqasım geri qayıdarkən artıq Nikomediyanın bizanslılar tərəfindən tutulduğunun şahidi oldu. Lakin yaxınlaşan səlcuq ordusuna qarşı mübarizə aparmaq üçün Əbülqasımın kifayət qədər hərbi qüvvəsi yox idi. Buna görə də o, kömək üçün Bizans imperatoruna müraciət etmək məcburiyyətində qaldı.

Bizans bu zaman peçeneqlərin hücum təhlükəsi altında idi. Bütün qüvvələrini peçeneqlərlə döyüşə cəlb edən imperator Əbülqasıma kömək etmək iqtidarında deyildi. Bununla bərabər Bizans Nikeyanın Məlikşahın qoşunları tərəfindən tutulması ilə də razılaşmaq istəmirdi. Buna görə də imperator hiylə işlətməyi qərara aldı. İmperatorun da tərkibində olduğu güman edilən kiçik bir dəstə səlcuqlara qarşı göndərildi. Aleksey Komninin hazırladığı bu plan baş tutdu. Bizans hərbi qüvvələrinin azsaylı olmasından xəbərdar olmayan əmir Porsuq böyük ordu ilə qarşılaşacağından ehtiyat edir və döyüşə girməyərək geri çəkilir. Bundan asılı olmayaraq, Əbülqasım sultan qəzəbindən xilas ola bilmədi. 1092-ci ildə Məlikşahın sərkindəsi Əmir Bozan tərəfindən tutulan Əbülqasım mərkəzi hakimiyyətə itaətsizlikdə günahlandırılaraq öldürüldü [6, s.94], Nikeyada hakimiyyətə onun qardaşı Əbülqazi gəldi. Bizans imperatoru onunla danışıqlar apararaq Nikoyanı tərk etməsinə çalışmışdı. Lakin imperatorun danışıqları uğur qazanmadı. Əbülqazi də hakimiyyətdə uzun

müddət qalmadı. Bunun səbəbi Məlikşahın ölümündən sonra Süleyman ibn Kutalmışın əsirlikdə olan oğullarının azad buraxılması ilə bağlı idi. Kutalmışın oğullarından biri I Qılınc Arslan Nikeyaya gələrək hakimiyyəti ələ aldı. Bu zaman Konya sultanlığının ərazisi əsasən Nikeya və onun ətraf torpaqlarından ibarət olmuşdu. Nikomediya və onun ətraf əraziləri Bizansın nüfuzu altında idi. Smirnada isə digər türk əmiri Çaka bəy hakimiyyətdə idi. Çaka bəy Smirnadan Çanaqqalaya qədər uzanan sahil ərazilərini tutaraq mərkəzi Smirna olan bəylik yaratmışdı. Onun planı Balkan yarımadasında yaşayan peçeneqlərlə birləşib Konstantinopolu ələ keçirmək və Bizans dövlətinə son qoymaq olmuşdu.

I Qılınc Arslan Çaka bəyin nüfuzu və qüvvəsindən istifadə etdi. O, ordunu yenidən təşkilatlandıraraq Çaka bəyin köməyi ilə Mərmərə sahillərini Bizansdan aldı. Konstantinopola gedən yollar türklər üçün açıldı. İmperator Aleksey Komnin qorxuya düşərək I Qılınc Arslana ittifaq və Çaka bəyə qarşı müttəfiqlik təklifi ilə müraciət etdi. Aleksey Komnin “türkə qarşı türkün gücündən istifadə etmək” kimi ənənəvi Bizans siyasətinə əl atdı və türklərin Bizansa qarşı birlik yaratmasının qarşısını aldı. Vəziyyəti sona qədər qiymətləndirməyən I Qılınc Arslan Çaka bəyin nüfuzundan ehtiyalanaraq Bizansın təklifinə tərəfdar çıxdı. I Qılınc Arslanın sarayında Çaka bəyin öldürülməsi (1093) Bizans üçün yaranmış real təhlükəni aradan qaldırdı.

Bizans üçün ciddi təhlükə yaranmasının digər səbəbi türk tayfası peçeneqlərin imperiya ərazisinə basqın etmələri ilə bağlı idi. Peçeneqlər XI əsrdə Bizans sərhədlərini dəfələrlə təhlükə altına almışdılar. 1088-ci ildə peçeneqlərdən təşkil olunmuş ordu Aleksey Komnini Silistriyada ağır məğlubiyyətə uğrattı. Döyüşdə yüksək rütbəli hərbiçilər əsir alınmış, imperator isə yalnız qaçmaqla xilas ola bilmişdi.

1089-1090-cı ilin qışında peçeneqlər Adrianopol vilayətində məskən salır [7, s. 96], yazda Bizansa hücum etməyi planlaşdırırdılar. 1090-cı ilin yayında Bizans imperiyasının hərbi qüvvələri və peçeneqlər arasında döyüşlər baş vermişdi. Payızın gəlməsi ilə döyüşlər dayansa da, peçeneqlər tutduqları əraziləri tərk etməyərək, Bizans torpaqlarında yaşayış məskənləri salmağa başladılar. 1091-ci ilin qışında hərbi əməliyyatlar yenidən başlansa da, tərəflərin heç biri həlledici qələbə əldə edə bilmədi.

Qərbdən peçeneq və norman təhlükəsi ilə, şərqdən isə səlcuq hücumları ilə üz-üzə qalan Bizans imperiyası çıxış yolunu Qərb ölkələrinə müraciət etməkdə axtarırdı. Aleksey Komninin Qərb ölkələrinə göndərdiyi məktublardan xaç yürüşlərinin səbəblərini anlamaq mümkündür. İmperator Aleksey Komnin məktublarından birində yazırdı: “Xristian yunanların müqəddəs imperiyası peçeneq və türklərin hücumu nəticəsində çıxılmaz vəziyyətdədir. Xristianlar onlar tərəfindən təhqir edilir, öldürülür. Yerusəlimdən Yunanıstana qədər bütün torpaqlar onların hücumlarına məruz qalmışdır. Bizansın əlində yalnız Konstantinopol qalmışdır. Buna görə sizdən xahiş edirəm: xristian yunanlara köməyə tələsin. Konstantonopolun bir küçəsində toplanan xəzinə ilə dünyanın bütün xəzinələrini bəzəmək mümkündür. Bütün gücünüzü tələsin ki, bu xəzinələr türklər və peçeneqlərin əlinə keçməsin. Tələsin ki, xristian dövləti və bundan daha vacib olanı Xudabəndənin qəbri itirilməsin, əvəzində siz mükafatlanacaqsınız” [5, s.3-5]. Məhz bu məktub 1095-ci ildə Klermon şəhərində papa II Urban tərəfindən böyük izdiham qarşısında oxunmuş, sonrakı illərdə isə xaç yürüşlərinin başlanmasının əsasını qoymuşdu.

Xaç yürüşləri ərəfəsində Böyük Səlcuq imperatorluğu qüvvətlənərək bir çox əraziləri öz hakimiyyəti altına almışdı. XI əsrin 40-50-ci illərində səlcuqlar İrani fəth edərək bütün Mesopotamiya və Cənubi Qafqaza sahib olmuşdular. 1055-ci ildə xəlifə əl-Qaim səlcuqlara üstün gələ bilməyəcəyini anlayaraq Toğrul bəyi Bağdada dəvət etmiş və onun qüvvələrindən

istifadə etmişdir [8, s.122]. Sultan Abbasilərə sədaqətli olacağına and içmiş, türklərin Asiyada tutduqları əraziləri idarə etmək hüququ almışdı. Xəlifə tərəfindən mükafatlandırılan Sultan Toğrul “Şərqi və Qərbi hökmdarı” titulu almış və xəlifə qızı ilə evlənmişdir. 1063-cü ildə Alp Arslanın hakimiyyətə gəlməsindən sonra türklər Qafqaz ərazisi ilə bərabər Bizansın əyalətləri olan Mesopotamiya, Xalidiya, Fəratın yuxarı axarında olan ölkələrə hücum edərək imperiyanın sərhədlərini əsasən qərb istiqamətində genişləndirmişdilər [9, s. 362].

1072-ci ildə Alp Arslanın ölümündən sonra hakimiyyətə onun əvvəldən təyin etdiyi vəliəhd Məlikşah gəlsə də, bundan narazı olan qüvvələr siyasi sabitliyi pozmağa başladılar. Məlikşahın əmisi Kavurd hakimiyyətə gəlmək üçün imperatorluğun şərq hissəsində qiyam qaldırmışdı. Lakin imperatorun ona qarşı göndərdiyi qüvvələrlə döyüşdə məğlub olaraq əsir düşmüş və yayının kirişi ilə boğdurulmuşdu. Alp Arslanın ölümündən sonra Səlcuq imperatorluğunun zəiflədiyini düşünən imperiyanın şərq qonşuları – Qəznəvilər və Qaraxanilər hücumu keçmiş, lakin məğlub edilmişdilər.

Alp Arslan tərəfindən Suriyaya göndərilən Atsız bəy buradakı hərbi fəaliyyəti nəticəsində Yerusəlim, Dəməşq şəhərlərini Səlcuq imperatorluğunun tərkibinə daxil etmişdi. Hakimiyyət dəyişməsi Atsız da əvvəlki mövqeyindən döndərərək hakimiyyət uğrunda mübarizəyə sövq etmişdi. Atsızın bu iddiası barədə məlumat alan Məlikşah onun Fatimi ordusuna məğlub olmasından (1077) istifadə edərək qardaşı Tutuşu Suriyaya göndərmişdi [10, s. 115]. Tutuş əvvəlcə Hələbdə möhkəmlənmişdi. Fatimi ordusunun Dəməşqi mühasirəsi zamanı Atsız Tutuşdan kömək istəməyə məcbur olmuşdu. Tutuş da bu fürsətdən istifadə edərək Dəməşqdə hakimiyyəti ələ keçirmiş, Atsızı isə öldürmüşdü.

1086-cı ildə Sultan Məlikşah Tutuş və Süleyman bəy arasında olan münaqişəyə son qoymaq, ucqarlarda mərkəzi hakimiyyətə itaətsizliyin qarşısını almaq məqsədilə yürüşə başlamışdı [11,s.63-64]. Hələbə gələn Məlikşah itaətsiz əmirləri cəzalandırmış, şəhəri idarə etmək üçün Ağsunquru vali təyin etmişdi. Hələbdən Antioxiyaya gələn Sultan buranın idarəsini Yağıbasana, Urfanın idarəsini isə Bozana tapşırırdı. 1087-ci ildə Bağdada gələn Məlikşah çox təntənəli qarşılanmış, xəlifə ona “Şərqi və Qərbi hökmdarı” titulu vermişdi [12, s. 270-273].

Alp Arslan və Məlikşahın hakimiyyət dövrü Səlcuq imperatorluğunun ən qüdrətli dövrü hesab olunur. Alp Arslanın fəthlərini davam etdirən Məlikşah imperatorluğun sərhədlərini qərbdə Aralıq dənizi, şərqdə Çinə qədər genişləndirmişdi.

Lakin bu hərbi qüdrət fasiləsiz hərbi əməliyyatların nəticəsi olmuşdu. Hər bir feodal dövləti kimi Səlcuq imperatorluğu da qələbələr nəticəsində qazanılan qənimətə, fəth olunan torpaqlara əsaslanmışdı. Həmin torpaqlar hərbi xidmət qarşılığında əmirlərə paylanmışdı. 1092-ci ildə Məlikşahın ölümündən sonra işğallar azaldığından imperatorluq tənəzzül dövrünü yaşamağa başlamışdı.

Tənəzzül dövrünün başlamasının əsas səbəblərindən biri imperiyada hakimiyyət uğrunda gedən müharibələr sayılır. Hələ Alp Arslanın hakimiyyəti dövründə şərq, qərb və cənub istiqamətində göndərilən hərbi sərkərdələr Məlikşahın ölüm xəbərini alan kimi özlərinin müstəqilliyini elan etmişdilər. Səlcuq imperatorluğunun dörd hissəyə - Kirman, Suriya, İraq və Anadolu Səlcuq dövlətlərinə ayrılmasının əsası məhz bu dövrdə qoyulmuşdu.

Hakimiyyət uğrunda mübarizənin şiddətləndiyi bir dövrdə Suriya Səlcuq dövlətinin başçısı Tutuş özünün hakimiyyətə iddiasını irəli sürmüşdü. O, ordusunu tanınmış əmirlər Ağsunqur, Bozan və Yağısıyanın dəstələri ilə gücləndirərək Rəhbəyə hücum etmişdi. 1093-cü ildə burada öz adına xütbə oxutdurub özünü sultan elan etdirmiş Tutuş Abbasi xəlifəsinə Bağdadda adına xütbə oxunması xəbərini göndərmişdi. Əvəzində xəlifə Tutuş bir sıra şərtlər

(onun Xorasan və ölkənin şərq bölgəsi ilə birlikdə bütün İslam aləminin hökmdarı olması, qardaşı oğlanlarının hakimiyyətə iddia etməməsi, dövlət xəzinəsinə sahib olması və s.) irəli sürmüşdü. Onda Tutuş zor gücünə hakimiyyəti ələ keçirməyi planlaşdırmışdı. Ağsunqur, Bozan və digər əmirilər onun bu istəyinə qarşı çıxaraq ixtiyarlarında olan hərbi qüvvə ilə Tutuşun ordusundan ayrılaraq da, bir qədər sonra baş verən döyüşdə Tutuş tərəfindən məğlub edilmişdilər. 1095-ci ildə Tutuş hakimiyyətə sahib olmaq üçün əsas rəqibi Sultan Börküyarıqla Rey yaxınlığında döyüşə girmişdi. Tutuşun hərbi qüvvələrinin əsas hissəsinin Səlcuq sultanının tərəfinə keçməsi nəticəsində Tutuş məğlub edilərək öldürülmüşdü [13, s. 70-75].

Bununla sultan Məlikşahın ölümündən sonra üç il ərzində hakimiyyət uğrunda mübarizə aparan Tutuş Suriya ilə birlikdə Rey və Həmədana qədər imperatorluğun böyük bir hissəsinə sahib olsa da, sonda məğlub edilmişdi. Onun bu uğursuzluğunun əsas səbəbi əmirilərə qarşı amansız rəftarı və bunun nəticəsində onların Böyrüyarığın tərəfinə keçməsi olmuşdu.

Rey döyüşü zamanı Böyrüyarığın ordusunda Məlikşahın bayrağının qaldırılması böyük ruh yüksəkliyi yaratmış və bu da döyüşün taleyini həll etmişdi. Döyüşdə üstünlük qazanan Böyrüyarığın dövləti möhkəmləndirmək məqsədinin qarşısına başqa bir maneə çıxmışdı. Onun keçmiş vəziri Müəyyədül-mülk Gəncəyə gələrək sultanın qardaşı Məhəmməd Təpəri üsyana təhrik etmişdi. 1099-cu ildə Məhəmməd Təpər qoşunu ilə birlikdə Reyə yaxınlaşmışdı [14, s.195].

XI əsrin son onilliyində Səlcuq imperatorluğunda hakimiyyət uğrunda gedən müharibələr Börküyarıq və Məhəmməd Təpər arasındakı döyüşlərlə davam etmiş, Səlcuq imperiyasının iki hissəyə parçalanması ilə nəticələnmişdi. 1104-cü ildə Börküyarıq və Məhəmməd Təpər arasında imzalanan müqaviləyə görə, Böyük Səlcuq imperiyası Səfidrud çayı sərhəd olmaqla iki hissəyə bölünmüşdü [13, s. 75].

VIII əsrdən etibarən bütün xristian dünyasını qorxu altında saxlayan xilafət daxili ziddiyyətlər nəticəsində xeyli zəifləmişdi. Hələ X əsrdə iki hissəyə bölünmüş bu dövlət sonradan daha xırda dövlətlərə parçalanmış, Abbasilər sülaləsinin hakimiyyəti altında yalnız Bağdad və onun ətraf əraziləri qalmışdı. Səlcuqların gəlişi ilə özünə etibarlı dayaq qazanan Abbasilər bir qədər qüvvətlənmişdi. Lakin X əsrdə Misirdə yaranmış Fatimilər dövlətinin Bağdad üzərinə təzyiqi davam etmişdi. 1063-cü ildə əl-Müntəsir Hələb və Suriyanın bir sıra ərazilərini ələ keçirmişdi. Lakin bu, Fatimilərin Səlcuq dövləti üzərinə sonuncu hücumu olmuşdu. Fatimilər dövləti XI əsrin 80-90-cı illərində getdikcə zəifləməyə başlamışdı. Bu zəifləmənin əsas səbəbi İspaniya və Şimali Afrika ərazilərində yaranmış Murabitlər dövlətinin güclənməsi idi. 1085-ci ildə Fatimilərin Hicazda hakimiyyəti sona çatmış, bu ərazi yenidən Abbasilərin hakimiyyəti altına keçmişdi. 1086-cı ildə Suriya Səlcuq dövlətinin hücumu nəticəsində Fatimilərin qoşunu Hələbi tərk etmək məcburiyyətində qalmışdı [15, s. 136].

Xəlifə əl-Müstənsirin dövründə Fatimilərin Bizansla dostluq münasibətləri olmuşdu. IX Konstantinin hakimiyyəti dövründə dinc münasibətlər davam etmişdi. Onun ölümündən sonra imperatriçə Feodora Fatimilərdən Bizansın düşmənlərinə qarşı müharibələrdə iştirak etməyi tələb etmişdi. Xəlifə əl-Müstənsirin bu tələblərə rədd cavabı onlar arasında müharibəyə səbəb olmuşdu. Fatimilər dənizdə ağır məğlubiyyətə uğramış, məcburiyyət qarşısında qalan əl-Müstənsir sülh müqaviləsi imzalamışdı. Onun dövründə Fatimilər dövləti xeyli zəifləmiş, Hicaz, Suriya, Məğrib əraziləri itirilmiş, Fatimilərin əlində əsasən Misir torpaqları qalmışdı.

Beləliklə, xaç yürüşləri ərəfəsində Yaxın Şərqdə siyasi vəziyyət sabit olmamışdı. Xilafətin nüfuzu altında olan ərazilərdə müstəqil dövlətlər yaranmış, bu dövlətlər arasında mübarizə getmişdi. Nisbətən qüvvətli olan Fatimilər dövləti qüvvəsini ümumi düşməne

(xristianlara) qarşı birləşdirməkdənsə, Abbasilər və Səlcuq imperiyasına qarşı yönəlmişdi Şərqdəki xaosu görən xristian dövlətlər hücumu keçmək üçün məqamın yetişdiyini anlayaraq, Şərq dünyasına qarşı geniş miqyaslı hücumlara başlamışdılar. Bu yürüşlər Şərq müsəlmanlarına dəhşətli bədbəxtliklər gətirmiş, Şərq ölkələri dağıdılmış, Bizans xarabalığa çevrilmişdi. Bu dövrün müəllifləri xaç yürüşlərini “axmaqlıq”, “qana bulaşmış ağılsızlıq” kimi qiymətləndirirdilər.

Eyni zamanda xaç yürüşləri Şərqlə Qərb arasında iqtisadi, ticari əlaqələr, mənəvi mədəniyyətin və məişətin qarşılıqlı inkişafına təkan vermişdi. Şərqlə Qərb arasında maddi və mənəvi dəyərlərin mübadiləsi xaç yürüşlərindən əvvəl də mövcud olmuş, bu sahədə Ərəb İspaniyası, Siciliya və Bizans mühüm rol oynamışdı. Xaç yürüşləri gedişində xristianlarla müsəlmanlar arasında müxtəlif xarakterli əlaqələr yaranmış, müqavilələr bağlanmışdı. Həmin proses xaç yürüşləri başa çatdıqdan sonra da davam etmişdi. Bu işə onu göstərir ki, xaç yürüşləri olmadan da Şərqlə Qərb arasında iqtisadi, siyasi, mədəni və ticarət əlaqələri saxlamaq mümkün idi.

ƏDƏBİYYAT

1. Tarihde türk devletleri. Ankara, Ankara Universiteti Basımevi, 1987, I h., 414 s.
2. Норвич Джон. История Византии. М., АСТ, 2010, 288 с.
3. История средних веков. Т.1. Под ред. С.П. Карпова. М., Изд-во МГУ, 2010, 688 с.
4. Гийу Андре. Византийская цивилизация. Екатеринбург, У-Фактория, 2007, 545 с.
5. Mercil Erdoğan. Müsülman türk devletleri tarihi. Ankara, Ankara Universiteti Basımevi, 1991, 251 s.
6. Klaude Kahen. Osmanlılardan önce Anadolu'da türkler. İstanbul, E-yayınları, 1994, 464 s.
7. Успенский Ф.И. История крестовых походов. М., Дарь, 2005, 352 с.
8. Средневековый Восток: история, культура, источниковедение. М., 1980, 318 с.
9. Средние века. М., Наука, 2006, 464 с.
10. Köymen Altay Mehmet. Selcuklu devri türk tarihi. Ankara, TTK Basımevi, 1963, 310 s.
11. Sevim Ali. Suriya-Filistin Selcuklu devleti tarihi. Ankara, TTK Basımevi, 1989, 198 s.
12. Mevdüdi. Selcuklular tarihi. Ankara, Hilal yayımları, 1971, 276 s.
13. Çağatay M. Uluçay. İlk müsəlman türk devletleri. İstanbul, Milli Egitim Basımevi, 1975, 336 s.
14. Akşin Sina. Türkiye tarihi. I. Osmanlı devletine kadar türkler. İstanbul, Cem yayınevi, 1989, 520 s.
15. Али-заде А. Хроника мусульманских государств I-VII веков хиджры М., УММА, 2004, 198 с.

А.А.МЕХТИЕВА

СТРАНЫ ВОСТОКА НАКАНУНЕ КРЕСТОВЫХ ПОХОДОВ

Политическая ситуация в странах Востока до крестовых походов была нестабильной. На территориях, находящихся под влиянием халифата, образовались независимые государства, между которыми неустанно шла ожесточенная борьба за верховенство в регионе. Такая ситуация создала соответствующие условия для нападения западноевропейских феодалов и католической церкви на восточные страны.

A.A.MEHDIYEVA**THE EASTERN COUNTRIES BEFORE THE CRUSADES**

The political situation in the eastern countries before the crusades was unstable. There was formed the independent states on the territories, that was under the influence of khalifat, among which occurred inexorably the fierce struggle for the supremacy in this region. Such situation had created the corresponding conditions for the offensive of the western european feudal lords and the Catholic church to the eastern countries.

Rəyçilər: t.e.d. Q.Əliyev, t.e.d. M.Fətəliyev

ADPU-nun Tarix fakültəsi "Ümumi tarix" kafedrasının 01 oktyabr 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №2).